

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2021

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na 11 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso	(30)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima	(10)
XIYENGE XA C: Ririmi eka mbangu	(40)

2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.

3. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

4. Khwatihata ehansi ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA.

5. Nombora nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA ku fana na leswi xivutiso xi nomborisiweke xiswona.

6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.

7. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.

8. Minkarhi leyi ringanyetiweke

XIYENGE XA A: Timinete ta 50
XIYENGE XA B: Timinete ta 20
XIYENGE XA C: Timinete ta 50

9. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA A: PROSI**U TSHOVELA LESWI U SWI BYALAKA**

1	Nxiximo na vumunhu swi fana na mbewu leyi byariwaka namuntlha ivi ku tshoveriwa mihandzu ya kona eka malembe lama landzelaka. I ntiyiso leswaku munhu un'wana na un'wana u fanele ku xiximiwa, ku nga va mutswari, munhu un'wana na un'wana lonkulu kumbe lontsongo. Leswi swi vula ku hlawula marito loko ku vulavuriwa hikuva rito rin'we ntsena ri nga onha vuxaka lebyi veke kona malembe yo hlaya swinene. Yan'wana marito ya lwisa loko yan'wana ya faya na mindyangu ya vanhu. Hambileswi ku vuriwaka leswaku swilo swi onhiwa hi nomo swi tlhela swi lulamisiwa hi wona nakambe, a swi vuli leswaku vanhu va fanele ku phatlulelana, ku hahlulana na ku nyumisana. Eku vulavuleni, lavakulu va nga rivali ku hlawula marito loko va vulavula na lavatsongo, na vona lavatsongo va nga rivali leswaku lavakulu va xiximiwa.	5
10
2	Tinyimpi ta misava ti vile kona hikwalaho ka nomo na ku tekelana hansi. Tinyimpi leti ti tlhele ti herisiwa hi nomo hi ku va ku vulavurisaniwa na ku kombisana swihoxo. Swi tano na le mindyangwini, nuna na nsati va hoxelana hi marito ivi ku suka xihuhuri xikulu endyangwini lexi xi tlhelaka xi timuriwa hi marito.	15
3	Vutomi bya namuntlha byi khomisa tingana hikwalaho ka ku va vanhu va kona va teka munhu un'wana a nga ri nchumu. Munhu wa kona u n'wi vona kahle leswaku a nga ololokangi ku sukela evuhlangini byakwe. U rhangisile ku delela emahlweni. Loko u n'wi langutisa swi tikomba kahle leswaku na vatswari va yena a nga va xiximi. Lava hi vona va kombetelaka vatswari va vona hi tintiho, va va pitsula loko va tshinyiwa, va rhwala nomo loko va rhumiwa. Emakumu va tsandzeka na ku hanya na van'wana, hambu ku ri ku tinyika vumunhu.	20
4	Loko va ku: 'ku tsema mubya' va vula vanhu vo fana na lava, lava va nga tsandza, vanghunavalayi lava va hetelalaka va nga ri na vanghana kumbe vanhu vo hanyisana na vona. Vatswari va karhala, va hlamba mavoko va ku: 'Aredzi hi ta vona hi swona lomu swi nga ta helela kona. Loko a hi swi tivile leswaku u ta hundzuka n'waninginingi makatindleve ingi hi nga tikarhatangi.' Loko se vatswari va n'wi lan'wile u sungula ku hanya tanihi xiharhi. A tinyiketela ebyalweni ni le ka swidzidziharisi, loko a heta a ku vuntswaka! Vaakelani na vakandhawu va nga ha lavi no n'wi vona ekusuhi na vona. Munhu wa kona u khumbeka eka timhaka hinkwato ta vukhamba, nahambi a nga ri kona eka swiendleko swo biha swa siku rero, wa lumbetiwa, swi tlhela swi n'wi fanela.	25
30

5 Mahanyelo lawa ya tipaluxa na le xikolweni laha a dyondzaka kona. N'wana wo tano u tihundzula nghala, a sungula hi ku xanisa van'wana vadyondzi na ku pitsula vadyondzisi loko va n'wi tshinya. Mintirhokaya a nga endli hikuva u heta nkarhi wa yena eka swilo swo ka swi nga pfuni nchumu. A nga tshamiseki loko a ri ekamareni ro dyondzela. Van'wana va kumeka laha ku nga na mhangi na fole minkarhi hinkwayo. Ntlawa wa yena na wona wu tshama wu n'wi sarile hi le ndzhaku. Mhisi ya mikoka mimbirhi yi phatluka nyonga, loko ku ri tidyondzo tona ta n'wi hundzukela, eku heteleleni a va machavaxikolo. Vumundzuku byona byi hela kwala, misava yi n'wi hundzukela ivi mavito hinkwawo layo biha ya thyiwa yena. U vuriwa khamba hikwalaho ka rintiho, a vuriwa thyaka a ri dlayi', van'wana va n'wi vula 'malalaphayiphi'. Loko a vona maphorisa u khomiwa hi rhumbyana hi ku ehleketa leswaku va lava yena ...

[Vutitumbuluxeri]

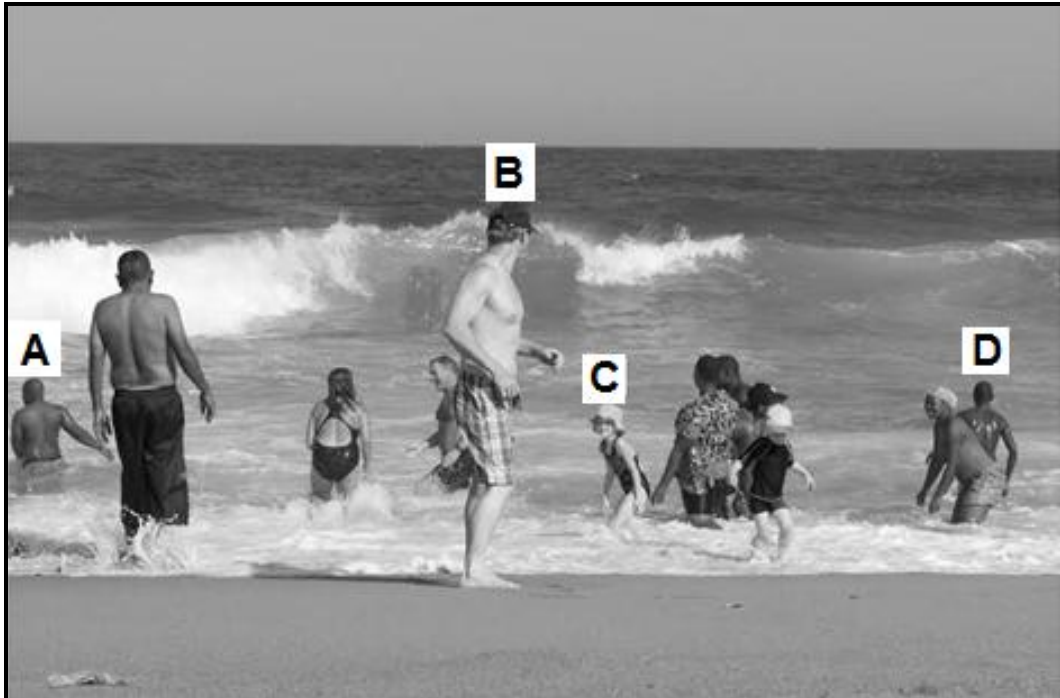
- 1.1 Xana i vamani lava va faneleke ku hloniphiwa? (3)
- 1.2 Kombisa swiphiko SWINHARHU leswi nga vangiwaka hi mavulavulelo ya munhu loyi a nga eka xitshuriwa lexi. (3)
- 1.3 Hi swihi swilo swimbirhi leswi kombisaka leswaku muxaka wa munhu loyi ku vulavuriwaka hi yena a nga xiximi vatswari va yena? (2)
- 1.4 Nyika tinhlamuselo ta swivulavulelo leswi landzelaka:
- 1.4.1 Ku tsema mubya (2)
- 1.4.2 Ku khomiwa hi rhumbyana (2)
- 1.5 Xana marito lawa ya nge: 'Loko a hi swi tivile ...' ya kombisa yini hi matitwelo ya vatswari va munhu loyi ku vulavuriwaka hi yena? (2)
- 1.6 Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka:
Rito 'vanghunavalayi' ri vula vanhu lava va ...
- A tshinyaka vana vo karhata.
B dyondzisaka mikhuva yo biha.
C nga riliki loko va biwa.
D nga yingisiki loko va tshinyiwa. (1)
- 1.7 Vunswaka bya munhu loyi ku vulavuriwaka hi yena eka xitshuriwa lexi byi vangwiwa hi yini? (1)
- 1.8 Xana ndzimana yo hetelela yi ku dyondzisa yini? (2)
- 1.9 Xana i mhaka ya kahle ku va vatswari 'va karhala, va hlamba mavoko loko n'wana a nga yingisi'? Seketela. (2)
- 1.10 U titwa njhani mayelana na leswi humelelaka eka ndzimana yo hetelela? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.11 Xana mutumbuluxi wa xitshuriwa lexi u swi kotile ku thya nhlokomhaka ya Mfanelo yo kopa yi pimiwile

xona hi mfanelo ke?

(2)

XITSHURIWA XA B: XIFANISO

Xiyaxiya xifaniso lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

[Xi huma eka: www.wikipedia.org]

- 1.12 Xana leswi nga exifanisweni swi humelela eka siku ra maxelo ya njhani? Seketela. (2)
- 1.13 Munhu wa B a nga va a vulavula na munhu wihi eka lava nga ematini? Seketela (2)
- 1.14 Hi ku vona ka wena vanhu lava nga eka xifaniso lexi va titwa njhani? Seketela. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

Hlaya xitshuriwa xa C laha hansi kutani u longoloxa tipoyinti ta nkombo u kombisa leswi swi hetaka mali hi minkarhi ya makhisimusi.

SWILETELO

1. Longoloxa NKOMBO wa tipoyinti hi marito LAMA NGA HUNDZIKI 70, u kombisa KU PFUNA KA MATLUKA NA MIHANDZU YA MUGWAVA
2. Nombora swivulwa swa wena ku suka eka 1–7.
3. Tsala poyinti YIN'WE eka xivulwa xin'wana na xin'wana.
4. Tirhisa marito ya WENA N'WINYI.
5. Kombisa ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke ma ri endzeni ka swiangi emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C**LESWI HETAKA MALI HI MINKARHI YA MAKHISIMUSI**

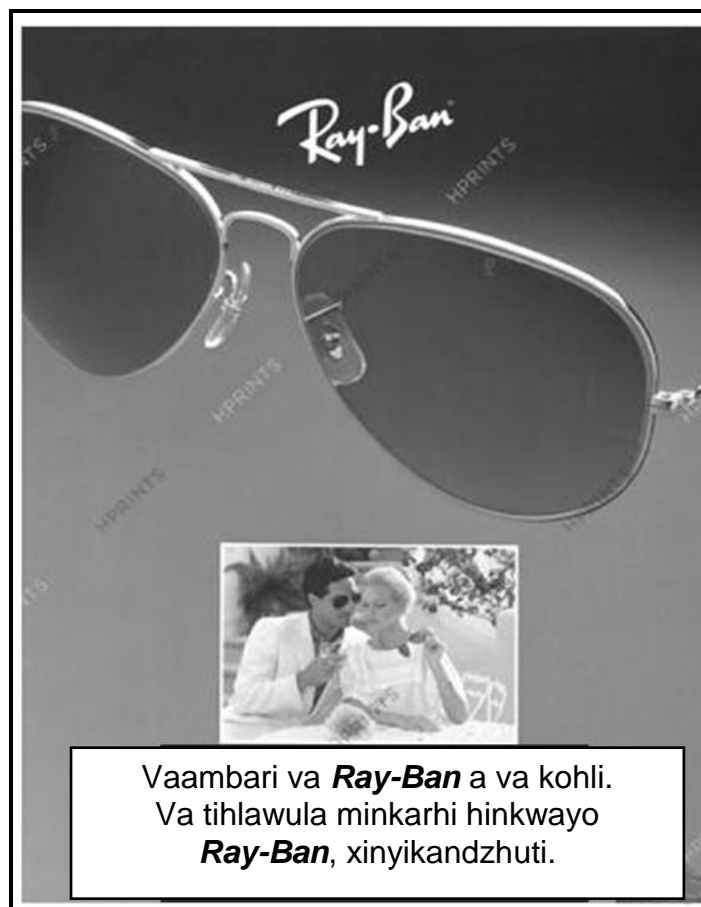
Khisimusi ri onha macheleni ya vanhu. Vanhu va tikuma va werile emavokweni ya vanavetisi lava va va kokaka rinoko. Swinavetiso swa swakudya, swiambalo na swa vhanichara i xisiyamani. Va xava handle ka ku kunguhata mali ya vona. Minkarhi yin'wana u nga ehleketa leswaku va tisusa xivundza hi ku xava. Va loloha ku sweka, va dya emavhengeleni lawa ya vitana mali yo tala. Van'wana va tekiwa hi xihuhuri xa makhisimusi va rivala na leswaku va hola mali muni. U kuma van'wana va teka tendzo to ka ti nga kunguhatiwangi. Van'wamavhengele va tiphina hikuva hi minkarhi leyi vanhu va xavetela na leswi nga riki na nkoka. Vo tala va xava hikwalaho ka ku va minxavo yi hungutiwile, ku nga ri hi ku va va swi lava, va tlhela va nga tivi leswaku va ta endla yini hi swilo leswi va swi xaveke. Lexi hlamarisaka hiloko munhu a swi tiva kahle leswaku vhengele ro karhi ri xavisa hi minxavo ya le henhla kambe a xava a nga pimanisangi minxavo. U ta vona munhu loko a vona vanghana a nyanyuka a tiendla onge o sungula ku vona mali, hinkwaswo ku xavetela yena, ku nwiwa yena, ku dyiwa yena. Loko lembe ri sungula u ta kuma a lo goo, a tsandzeka no xava na xinkwa xinene lexi.

[Vutitumbuluxeri]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

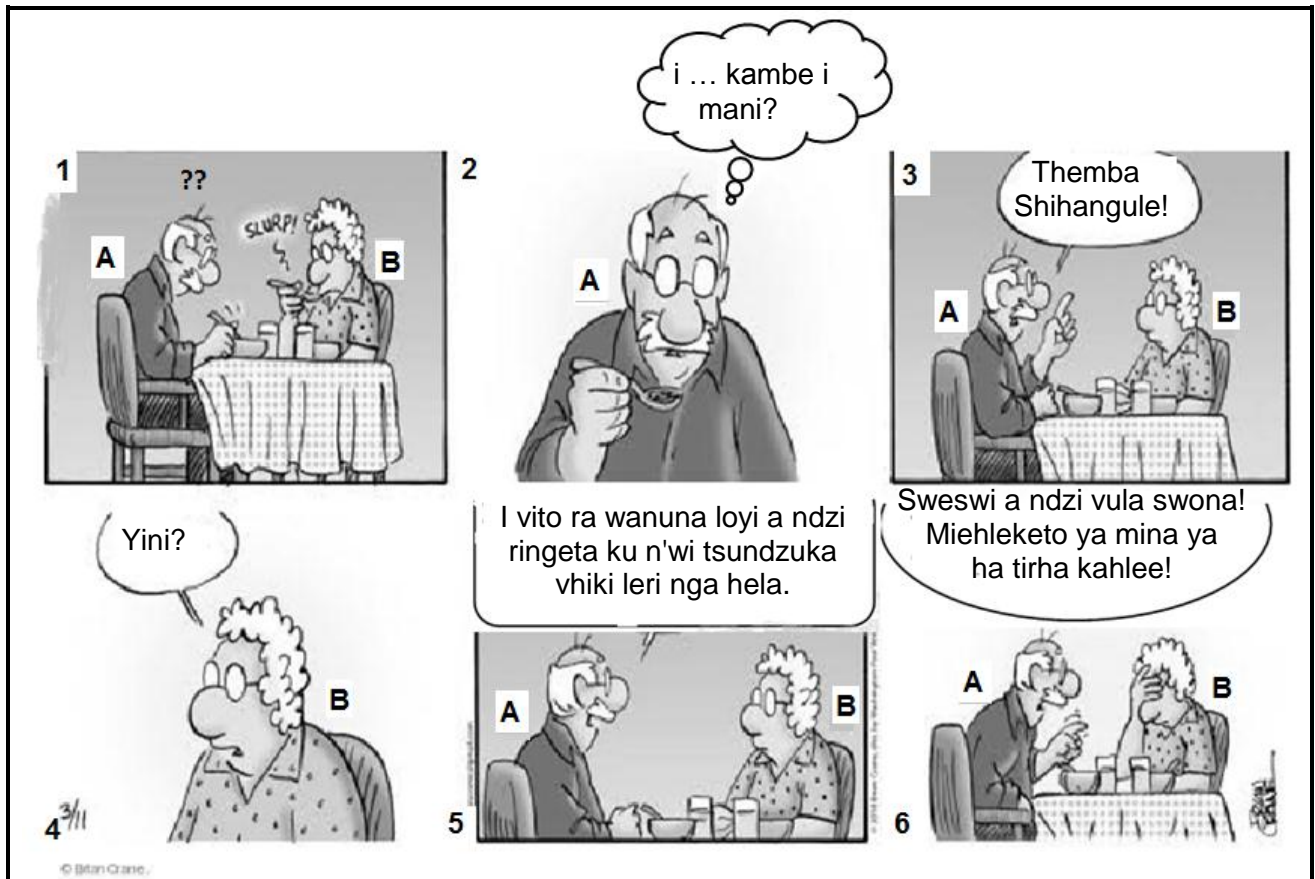
[Xifaniso xi huma eka www.google.co.za]

- 3.1 Xana xinavetiso lexi xi kongomisiwile eka vamani? (1)
- 3.2 Munavetisi u vula yini loko a ku 'Vaambari va **Ray-Ban** a va kohli'? (2)
- 3.3 Xana vanhu lava nga eka xinavetiso lexi va onga vaamukeri hi ndlela yihi? (2)
- 3.4 Xana xinavetiso lexi xi endla leswaku u titwa njhani? (2)
- 3.5 Kombisa mahungu mambirhi lawa xinavetiso lexi xi lavaka ku ya fikisa eka muamukeri. (2)
- 3.6 Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka:
Mbuyelelo wa marito 'Ray Ban' i ku ...
- A sindzisa.
B tshikelela.
C vangama.
D tsan'wa. (1)

[10]

XIVUTISO XA 4: KU XOPAXOPA KHATHUNI

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E

[Xi huma eka: www.google.com]

- 4.1 Xana swimunhuhatwa swa A na B swi le kwihi? (1)
- 4.2 Hikokwalaho ka yini ximunhuhatwa xa A xi miyerile eka furemu ya 1 na 2? (2)
- 4.3 Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka:
I yini lexi kombisaka leswaku leswi dyiwaka hi swimunhuhatwa swa hisa eka furemu ya 1?
- A Matshamelo ya swona etafuleni
B Musi lowu humaka eka swakudya
C Makhomelo ya swimunhuhatwa ya malepula
D Malangutelo ya swimunhuhatwa ya swakudya (1)
- 4.4 Ku va ximunhuhatwa xa B xi tipfarile mahlo hi voko eka furemu ya 6 swi kombisa yini hi leswi vuriwaka hi ximunhuhatwa xa A? (2)
- 4.5 Xivutiso xa ximunhuhatwa xa B lexi nge: 'yini' eka furemu ya 4 xi kombisa yini? (2)
- 4.6 Xana i ntiyiso leswaku miehleketo ya ximunhuhatwa xa A ya ha tirha kahle? Seketela. (2)

[10]

XIVUTISO XA 5: RIRIMI NA VUSWIKOTI BYO HLELA

5.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F

I n'hweti ya vunharhu Ximambana xi karhi xi tlhokola muchini kwala xitolo xa ka vona. Lava nga na wona mahlo va ku vona ku hundzuka loku vonakaka eka N'wa-Mavutana Nkuna. A swi fana ni rihlaza leri khanaka lomu matshangaveni loko ntumbuluko wu tisula swixale endzhaku ka gwitsi ra vuxika. Loko a vuya a a fana ni ntoma lowu nga hundliwa matluka ku sala ku vonaka timbambu ta marhavi erivaleni. Masiku lawa ku khana rihlaza ra vutomi, loko xi famba N'wa-Mavutana xo gwirima kunene ku kota hanci leyi ya ha ku hetaka rheyisisi.

Kasi lava nga ni mahlo va wu vona nsaso ni vukheta lebyi a tixopaka hi wona masiku lawa. Munhu wo swi vona leswaku hambileswi va nge tshopi a va xeve u kona yena loyi a tixopaxopelaka yena. Hi ta swi twa! Impela yena u kona loyi a kufumelaka mbilu ku orhela masana ya vumbhuri lebyi. Kasi lava mahlo na vona va yi vona ndlela leyo huma le tihofisini yi kongoma le xitolo xa Mavutana, se i budula ri lo tsumbutana, ku nga famba tideredere tinharhu xikan'we. Ku tsokombela ka xikhiyana xa Ximambana loko Themba a karhi a hakelela namuneti.

[Xi huma eka tsalwa ra Ximambana hi MM Mabuza]

5.1.1 Tsavula rito eka xitshuriwa leri vulaka ku famba hi ku hatlisa. (1)

5.1.2 Tirhisa rito leri tikisiweke ku endla xivulwa xa wena n'winyi, kambe u nyika nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xivulwa lexi nga laha hansi.

I n'hweti ya vunharhu Ximambana xi karhi tlhokola muchini kwala xitolo xa ka **vona**. (2)

5.1.3 Tsala xivulwa lexi landzelaka xi va eka nkarhi lowu taka.

Impela yena u kona loyi a nga kufumelaka mbilu ku orhela masana ya vumbhuri lebyi. (2)

5.1.4 Xana xivulavulelo lexi tikisiweke laha hansi a wu ta xi tirhisa loko swi te yini?

Kasi **lava mahlo** na vona va yi vona ndlela leyo huma le tihofisini yi kongoma le xitolo. (2)

5.1.5 Yisa rito leri tikisiweke laha hansi eka vundhawu.

I n'hweti ya vunharhu Ximambana xi karhi xi tlhokola **muchini** kwala xitolo xa ka vona. (1)

- 5.1.6 Tsala xivulwa lexi landzelaka xi va eka tlhelo ra nandzulo.
Va wu vona nsaso ni vukheta lebyi a tixopaka hi wona masiku lawa. (2)
- 5.1.7 Tsala mavizweni wa rito leri tikisiweke exivulweni lexi nga laha hansi.
Lava nga na wona mahlo va ku vona ku **hundzuka** loku vonakaka eka N'wa-Mavutana Nkuna. (1)
- 5.1.8 Tihela u tsala xivulwa lexi u yisa rito leri tikisiweke eka ntsongahato.
Impela yena u kona loyi a kufumelaka mbilu ku orhela **masana** ya vumbhuri lebyi. (1)
- 5.1.9 Tsala ritofularha ra rito '**huma**' leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.
Kasi lava mahlo na vona va yi vona ndlela leyo **huma** le tihofisini. (1)
- 5.1.10 Kombisa ntirho wa xirhangi lexi tikisiweke eka rito '**tisula**', eka xivulwa lexi nga laha hansi.
A swi fana ni rihlaza leri khanaka lomu matshangaveni loko ntumbuluko wu **tisula** swixale endzhaku ka gwitsi ra vuxika. (1)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

- 5.2 Xiyaxiya xifaniso lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Nthyakiso wa mbangu a hi mhaka ya kahle. Vanhu lava va fanele ku xupuriwa.

[Xi huma eka: www.google.com]

- 5.2.1 Rito nthyakiso i rivitimpfelelo. Tsala xivulwa hi rito leri pfelelaka eka rona. (2)
- 5.2.2 Tihela u tsala xivulwa lexi nga laha hansi u nyika vuningi bya rito leri tikisiweke.
Nthyakiso wa **mbangu** a hi mhaka ya kahle. (2)
- 5.2.3 Hlawula nhlamulo yin'we eka tinhlamulo leti landzelaka:
Rito xupuriwa ri vula ku ...
A ndhundhuzeriwa.
B khensiwa.
C tshinyiwa.
D hlohloteriwa. (1)
- 5.2.4 Yisa rito leri tikisiweke eka ndhawu ya vunharhu.
Vanhu **lava** va fanele ku xupuriwa. (1)
[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80